

«مطالعات جامعه‌شناسی»

سال دوم، شماره ششم، بهار ۱۳۸۹

ص ص ۲۵ - ۷

بررسی و تحلیل پایداری و سرزندگی مناطق تبریز با تاکید
بر امنیت شهری با نگرش جامعه‌شناختی

دکتر محمدرضا پورمحمدی^۱

دکتر میرستار صدرموسوی^۲

علی آذر^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۹/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۲/۲۲

چکیده

در حال حاضر بیش از ۵۰٪ جمعیت جهان در شهرها ساکن هستند. تراکم بالای جمعیت در مراکز شهری، باعث افزایش انواع جرایم شهری و کاهش امنیت در جوامع شهری شده است. در برخی از کلان شهرها از جمله شهر تبریز، ساکنین به طور غیرقانونی اقدام به بستن فضاهای محیط‌های مسکونی نموده‌اند که این امر این‌گونه فضاها را غیرقابل نفوذ کرده، در نتیجه از سرزندگی‌شان کاسته شده است. جایگاه برنامه‌ریزی شهری در امنیت اجتماعی شهروندان، شناسایی فضاهای بسته شده در قسمت شرق تبریز، سنجش پایداری محلات، اندازه‌گیری میزان تعلق ساکنین به محل و ارائه راهبردهایی در راستای افزایش پایداری محله‌های تبریز از جمله اهداف این تحقیق می‌باشد. روش پژوهش توصیفی و تحلیلی بوده که از ابزار پرسشنامه و مطالعات میدانی و اسنادی استفاده شده است و نتایج حاصل از تحقیقات میدانی در قالب پرسشنامه در نرم افزارهای SPSS و Arc-Gis مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۱- عضو هیات علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز.

۲- عضو هیات علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز.

۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز.

طبق اطلاعات جمع‌آوری شده ۵۲٪ از پاسخ دهندگان، تأمین بیش‌تر و ایجاد حریم خصوصی را دلیل اصلی گذاشتن درب عنوان کرده‌اند و جلوگیری از عبور خودروها با ۲۸٪ و جلوگیری از ورود افراد متفرقه با ۲۰٪ علل دیگر خصوصی‌سازی این‌گونه از محیط‌های شهری است. یکی از معیارهای مهم در زمینه پایداری اجتماعی محله‌های شهری و تأمین امنیت مناطق مختلف آن، مشارکت اجتماعی مردم و میزان ارتباطات اجتماعی کنشگران می‌باشد. در مناطقی که مشارکت اجتماعی ساکنین در سطح بالایی قرار دارد، امنیت شهری و میزان جرایم شهری کم می‌باشد. بین مشارکت ساکنین و امنیت شهروندان همبستگی مستقیم که برابر ۰/۸۷ است، وجود دارد. هم‌چنین یک همبستگی مثبت برابر ۰/۷، بین دو متغیر میزان درآمد و سرزندگی افراد وجود دارد. بر این اساس بالا بودن میزان تعلق به محیط، بیش‌تر بودن سابقه سکونت و بالا بودن سطح درآمدها از دلایل اصلی پایداری اجتماعی-کالبدی محدوده مورد مطالعه می‌باشد. طبق نظر ساکنین، دلیل انتخاب محل سکونتی آن‌ها، بالا بودن امنیت در این‌گونه از کوی‌ها و محیط‌های شهری است.

واژگان کلیدی: پایداری و سرزندگی، محله، امنیت شهری، تعلق شهری، شهر تبریز.

مقدمه

امروزه با تداوم رشد شهرنشینی و تمرکز مردم در سکونت‌گاه‌های شهری به ویژه در کلان‌شهرهای جهان سوم باعث بروز ناهنجاری‌های اجتماعی زیادی در مناطق شهری می‌شود که پایداری و سرزندگی محله‌های را به مخاطره می‌اندازد. طبق آمار در سال ۲۰۱۳ بیش از ۵۱٪ جمعیت جهان شهرنشین هستند (<http://www.worldometers.info/fa>) و در ایران نیز ۷۱٪ مردم در شهرها ساکن هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). امروزه در تمامی شهرهای جهان به ویژه کلان‌شهرها، افزایش نرخ جرم و جنایت نگران‌کننده است و به یکی از دغدغه‌های مهم شهروندان، نهادها و رهبران و مقامات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جوامع تبدیل شده است. شهرنشینی به عنوان پدیده‌ای که در اثر تداخل جنبه‌های مختلف و ضروری زندگی مدرن، مظهر شبکه‌ای از روابط پیچیده اجتماعی شده است، بستر و شکل‌دهنده بسیاری از چالش‌های اساسی در زندگی شهروندان است. معیارها و استانداردهای گوناگونی براساس ایده‌آل‌های فرهنگی و اقلیمی هر کشور برای زندگی شهری وجود دارد. از جمله مهم‌ترین آن‌ها رفاه عمومی، آسایش و احساس ایمنی، برابری در دسترسی به امکانات عمومی، بهداشت و سلامت عمومی است. در این تحقیق سعی شده با توجه به موضوع خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی شهری، عوامل سلب امنیت، به ویژه عوامل انسانی و راهبردهای بهبود و ارتقای امنیت با نگاه به رویکرد کاهش جرم از طریق طراحی کالبدی پرداخته شود. از اهداف این تحقیق می‌توان به بررسی تطبیقی پایداری^۱ و سرزندگی^۲ در مناطق توسعه یافته

1- Sustainability

2- livability

تبریز از جمله منطقه ولیعصر (عج) و آبرسان، وضعیت امنیت محله‌های تبریز، شناسایی فضاهای بسته شده در قسمت شرق تبریز، علل خصوصی‌سازی فضاها، اندازه‌گیری میزان تعلق ساکنین به محل و پیامدهای خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی اشاره نمود.

این پژوهش سعی بر آن دارد که به سوال‌های زیر پاسخ دهد:

- میزان پایداری اجتماعی و سرزندگی در مناطق مختلف شهر تبریز در چه سطحی قرار دارد؟
- آیا بین سطح درآمد ساکنین و مدت اقامت آن‌ها در پایداری محله‌ها و افزایش ضریب امنیت محله ارتباط مستقیمی وجود دارد؟
- علل و پیامدهای خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی چیست؟
- وضعیت سطح اقتصادی و اجتماعی ساکنین محیط‌های مسکونی اختصاصی شده (خصوصی شده) نسبت به سایر محلات چگونه است؟

طبق آخرین آمار جمعیت جهان از مرز ۷ میلیارد نفر گذشته است (www.worldometers.info/2012). از این مقدار بیش از ۵۰٪ آن در شهرها ساکن هستند که پیش‌بینی شده است این مقدار تا سال ۲۰۲۵ به ۵۶/۶٪ برسد. در کشور ما هم بیش از ۷۰٪ مردم در شهرها ساکن هستند که تا سال ۲۰۲۵ این میزان به بیش از ۷۸٪ افزایش پیدا خواهد کرد (http://esa.un.org/2009). با افزایش جمعیت شهری مشکلات اجتماعی و اقتصادی ناشی از این اختلاط فرهنگی جوامع شهری را تحت تأثیر خود قرار خواهد داد. کاهش امنیت شهروندان و بالارفتن پتانسیل جرم‌خیزی در جوامع شهری و به ویژه در محله‌هایی که از نظر فرهنگی در سطح پایینی قرار دارند و یا در مکان‌های شلوغ شهری قرار دارند، از پیامدهای تراکم جمعیت شهری می‌باشد. چیزی که امروز در کلان شهرها به عین مشاهده می‌شود. در گزارش جهانی اسکان بشر (۲۰۰۷) آمده است که ۶۰٪ ساکنان شهرها در کشورهای توسعه‌یافته قربانی جنایت شده‌اند. هم‌چنین از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ میلادی میزان جرم در جهان ۳۰٪ جرم افزایش یافته است (بمانیان، ۱۳۸۸: ۸).

بنابراین، در برخی از شهرهای کشور از جمله تبریز، ساکنین محلات و کوی‌های مسکونی جهت افزایش امنیت اقدام به بستن کوچه‌ها نموده‌اند. سابقه دروازه‌دار کردن محلات به دوران بعد از حومه‌نشینی در شهرهای کشورهای غربی بر می‌گردد. که بر این اساس، در حومه‌های شهرهای سرمایه‌داری غرب با توجه به جدا بودن خانه‌ها از یکدیگر و باز بودن فضاهای عمومی (بی‌دفاع بودن)^۱ از طریق طراحی کالبدی به افزایش امنیت شهری و اجتماعی پرداخته‌اند. ساکنین برخی از محله‌های شهری در تعدادی از شهرهای کشور از جمله شهر تبریز نیز طبق تجارب غرب اقدام به خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی نموده‌اند. بنابراین از نظر امنیت اجتماعی نسبت به دیگر محلات شهر در سطح بالاتری قرار دارند. اگر بستن کوچه‌ها به همین

1- Indefensible

منوال ادامه پیدا کند، تا چند دهه آینده کل فضاهای شهر تبریز (کوچه‌ها و معابر عمومی) بسته خواهند شد و عبور و مرور فقط از طریق شریان‌های اصلی صورت خواهد گرفت که این امر خلاف برنامه‌ریزی شهری و شهر سالم است (لازم به ذکر است که در طی چند سال اخیر بر تعداد کوچه‌هایی که بسته شده‌اند افزوده شده است).

از موارد دیگر ضرورت پرداختن به این موضوع بحث ایمنی به ویژه در مواقع بروز مخاطرات طبیعی مثل زلزله، سیل و حوادث غیرمترقبه از جمله آتش‌سوزی‌ها است که با توجه به این که اکثر این «کوچه‌های بسته شده» بدون نگهبان هستند در مواقع بحرانی، امداد رسانی به مصدومان مشکل خواهد شد.

تصویر شماره ۱: نمونه‌ای از کوچه‌های بسته شده بدون نگهبان در محله ششگلان تبریز (ماخذ: نویسندگان)

در شرایط فعلی علی‌رغم این که ساکنین اقدام به خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی نموده‌اند، اما هزینه خدمات شهری از جمله جمع‌آوری و دفع زباله رفت و روب، نظافت و شستشو و ... برعهده شهرداری است. بنابراین ساکنان این گونه محلات باید هزینه‌های فوق را خودشان پرداخت نمایند و یا این که به آزادسازی فضاهای بسته و برداشت درب‌های گذاشته شده در ورودی کوی‌های راضی باشند.

پیشینه تحقیق

از جمله افرادی که در مورد خصوصی سازی محیط‌های مسکونی تحقیقات زیادی را انجام داده است می‌توان به اسکار نیومن^۱ اشاره نمود. او از سال ۱۹۷۲ پروژه‌های تحقیقاتی خود را با عنوان فضاهای قابل دفاع^۲ در کشور آمریکا شروع کرد. از جمله آثار او در این زمینه می‌توان به کتاب «خلق فضاهای قابل دفاع» اشاره کرد که مربوط به اجرای پروژه‌های کاهش جرم از طریق خصوصی سازی محیط‌های مسکونی در شهرهای آمریکا می‌باشد.

در سال ۲۰۱۰ فولونگ وی^۳ در مقاله‌ای تحت عنوان حومه‌های بسته شده: توسعه مسکونی در حومه‌های مسکونی در چین به بررسی علل و دلایلی خصوصی سازی محیط‌های مسکونی در چین می‌پردازد. هدف از این مقاله تبیین توسعه‌های جدید مسکونی در حومه‌های شهرهای چین با بررسی شیوه‌های خصوصی سازی توسعه دهندگان می‌باشد.

در سال ۲۰۱۰ ارکیپ^۴ در مقاله تحت عنوان «مقایسه محله‌های مسکونی در داخل و حومه‌های آنکارا» به بررسی و تحلیل اختلافات اجتماعی و اقتصادی در محلات مرکزی شهر با نواحی حومه‌ای می‌پردازد. او هم‌چنین از خصوصی سازی محیط‌های مسکونی و گذاشتن درب به کوی‌های مسکونی در محلاتی که اقشار مرفه جامعه در آن سکونت دارند را به عنوان سبک زندگی^۵ عنوان می‌کند.

در مورد امنیت شهری که مرتبط با موضوع خصوصی سازی محیط‌های مسکونی نیز هست، تحقیقات زیادی در داخل و خارج کشور انجام شده است که از میان آن‌ها می‌توان به کتاب «امنیت و طراحی شهری» دکتر محمدرضا بمانیان (۱۳۸۸) اشاره کرد. ایشان در این کتاب ضمن تعریف مفهوم امنیت، به معرفی رویکرد «سی پی تی ای دی»^۶ یعنی کاهش جرایم از طریق طراحی محیطی و راهبردهای آن در شرایط فعلی کشور پرداخته است. در ارتباط با سرزندگی شهری مطالعات زیادی به صورت گرفته است از جمله:

فرشاد نوریان (۱۳۸۷) در مقاله تحت عنوان تبیین معیارها و شاخص‌های پایداری در محله‌های مسکونی با روش بررسی تحلیلی به گردآوری تطبیقی دیدگاه‌های طرح شده در سطح کشور و جهان در خصوص محله پایدار مبادرت ورزیده است.

ژان اگان در کتاب شاخص‌های محله‌های پایدار (۲۰۰۴) به نقش مردم و آموزش شهروندان و سرمایه اجتماعی در ایجاد شهر سالم اشاره نموده است.

- 1- Oskar Newman
- 2- Defensible Space
- 3- Fulong Wu
- 4- Erikip
- 5- life – Style
- 6- CPTED

مصطفی اجتهادی (۱۳۸۶) در مقاله سرمایه اجتماعی و بار معنایی آن از جمله به غیرقابل تملک بودن آن و نزدیکی آن با ارتباط اجتماعی پرداخته است.

مبانی نظری

مک لارن معتقد است، پایداری به عنوان توصیف‌کننده یک حالت مطلوب یا مجموعه‌ای از وضعیت‌های مقاوم در طول زمان است. برخلاف آن، واژه «توسعه» در اصطلاح توسعه پایدار شهری به معنای فرایندی است که طی آن پایداری حاصل می‌شود (مک لارن، ۱۹۹۶) اگر شهر را به مانند یک موجود زنده فرض کنیم برای ادامه زندگی به سرزندگی و نشاط نیازمند است. نقش فضای شهری، یا به عبارتی فضایی که در آن تعاملات اجتماعی شهروندان شکل می‌گیرد و فرهنگ جامعه در بستر آن ارتقا می‌یابد، در کشور ما روز به روز در حال افول است.

سرزندگی شهر بازتاب سطح شلوغی آن در اوقات مختلف روز و در بخش‌های مختلف است. در صورتی که زیست‌پذیری میزانی برای سنجش ظرفیت آن برای جذب سرمایه برای بقا، بهبود و تطابق نیازهای متغیر است.

فضای شهری سرزنده مکانی است که در آن حضور تعداد قابل توجهی از افراد و تنوع آن‌ها (به لحاظ سن و جنس) در گستره زمانی وسیعی از روز که فعالیت‌هایشان عمدتاً به شکل انتخابی یا اجتماعی بروز می‌یابد به چشم می‌خورد. تمام تحقیقات صورت گرفته در زمینه سرزندگی، امنیت و مشارکت و سرمایه اجتماعی شهروندان یکی از مهم‌ترین شاخص‌های آن محسوب می‌شود. به طوری که چارلز لاندری (4: 2000) مفهوم سرزندگی را به گونه‌ای متفاوت بررسی نموده که در جدول شماره (۱) آورده شده است.

جدول شماره (۱): انواع سرزندگی شهروندان

<p>۱. سرزندگی اقتصادی: توسط سطوح اشتغال، درآمد خالص و استانداردهای زندگی مردم در یک منطقه تحت بررسی، شمار سالیانه گردشگران، عملکرد خرده فروشی‌ها، ارزش زمین و دارائی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.</p>	<p>انواع سرزندگی</p>	<p>سرزندگی سطوح فعالیت، استفاده و مشارکت، تعاملات، ارتباطات، مبادلات و معاملات و سطوح نمایش (چگونگی تظاهر فعالیت‌ها و تعاملات در جهان بیرونی)</p>	
<p>۲. سرزندگی اجتماعی: به وسیله سطوح فعالیت‌ها و تعاملات اجتماعی به علاوه ماهیت ارتباطات اجتماعی سنجیده می‌شود. یک شهر سرزنده و زیست‌پذیر به لحاظ اجتماعی می‌تواند به واسطه سطوح پایین محرومیت، پیوستگی اجتماعی قوی، ارتباطات خوب و پویایی میان لایه‌های اجتماعی، روحیه جمعی و دامنه وسیعی از شیوه‌های زندگی روابط موزون یک جامعه شهری با طراوت توصیف می‌گردد.</p>			
<p>۳. سرزندگی و زیست‌پذیری فرهنگی: در برگیرنده بقا، احترام و تجلیل از شهر و مردمانش، هویت، خاطرات، سنت، جشن‌های اجتماعی، تولید، توزیع و مصرف محصولات دست بشر و نشانه‌هایی که بیانگر ماهیت متمایز شهر می‌باشد است.</p>			

(Landry, 2000: 4)

خانه، جایی است که انسان را از همه حوادث جهان بیرون محافظت می‌کند. خانه هر انسان به نحوی که ساخته شود قصر او محسوب می‌شود. شاید در بین همه نقش‌های خانه، امنیت و آرامش خاطر که در خانه به انسان دست می‌دهد، از مهم‌ترین نقش‌های خانه باشد (شکویی، ۱۳۷۲: ۵۴). مطالعه ساختار فیزیکی کالبدی حومه به طور اعم و خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی و دروازه‌دار کردن محلات به طور اخص، مهم‌ترین مباحث شهرسازی در کشورهای غربی را به خود اختصاص داده است (Wilson-Doenges, 2000). هم‌چنین بررسی ادبیات توسعه حومه مسکونی در غرب بر توسعه جوامع

دروازه‌دار تمرکز دارد (WU, 2010: 386). از قرن نوزدهم به دلیل نارسایی‌ها و آلودگی‌های بخش قدیمی شهرها حومه‌ها برای زندگی خانواده‌های طبقه ثروتمند و طبقه متوسط شهری انتخاب شد (شکویی، ۱۳۸۵: ۹۹). با توسعه جبر تکنولوژیکی و گسترش انواع خطوط ریلی، شهروندانی که از وضع مالی بهتری برخوردار بودند به حومه‌ها سرازیر شدند و حومه‌نشینی رایج گردید (آذر و دیگری، ۱۳۸۷). در مجموع می‌توان گفت که حومه‌ها بیش از آن که دوست داشتنی جلوه کنند، در انسان بی‌میلی ایجاد می‌کنند. همه حومه‌ها از نظر کالبدی شبیه هم و یک‌دست هستند و ضد فردگرایی عمل می‌کنند و در یک جمله، زندگی در آن‌ها غیر ممکن بود (Donaldson, 1997: 82).

غیر از مباحث امنیتی در مورد خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی، در برخی از مواقع نیز گذاشتن دری برای کوی‌ها، نوعی از سپک و شیوه زندگی است که از این طریق می‌خواهند ضمن ارتقای امنیت محل سکونت خود، به متمایز نمودن منطقه سکونی نسبت به دیگر مناطق شهر اقدام کنند. در واقع گسترش خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی و گذاشتن دروازه برای کوچه‌ها (به ویژه در کلان شهرهای کشورهای غربی) بیانگر این است که این‌گونه نواحی برخی از کنش‌های اجتماعی خانواده‌های مشخص را به نمایش می‌گذارد (Kirby, 2008: 78). در سال ۱۹۹۷ بکلی و اسنایدر «محیط‌های درب‌دار» را به سه نوع دسته‌بندی کرده‌اند: (Blakely and Snyder, 1997).

الف: جوامعی که شیوه زندگی خاصی دارند.^۱

ب: جوامع که دارای منزلت بالایی هستند.^۲

ج: جوامعی که به لحاظ امنیتی با محلات دیگر در سطح پایینی هستند.^۳

خصوصی‌سازی و تأمین امنیت فضاهای شهری

نیازهای ایمنی بعد از نیازهای زیستی مهم‌ترین نیازهای انسانی به شمار می‌آیند (Maslow, 1954) که از نظر روان‌شناختی بیانگر نیاز انسان به آرامش درونی و آسایش روانی و پرهیز از آشفتگی و بی‌نظمی ساختاری حاکم بر جامعه است (استونزل، ۱۳۶۳). امنیت به عنوان یکی از نیازهای اساسی در ساختار شهری به شمار می‌آید که با گسترش روند شهرنشینی و افزایش تراکم جمعیتی، اهمیتی مضاعف می‌یابد. در این میان به دلیل تراکم روابط اجتماعی و وجود تعاملات گسترده شهروندی در ساختار شهری، مقوله امنیت شهری، دارای ابعاد و ویژگی‌های خاصی می‌گردد و می‌تواند تأکیدی بر التزام التفات به مقوله‌های امنیت‌ساز اجتماعی خاصه در ساختار شهر باشد (بمانیان و دیگری، ۱۳۸۷: ۷۰-۶۹).

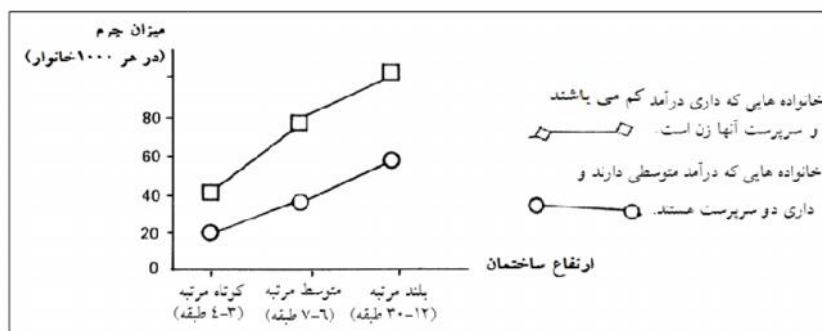
1- lifestyle Communities

2- Prestige Communities

3- Security Zone Communities

یکی از اهداف متعالی برنامه‌ریزی شهری، تأمین رفاه و آسایش و امنیت شهروندان است. در این زمینه یکی از آخرین رویکردها به مقوله امنیت در ساختار شهری، رویکرد CPTED^۱ (جلوگیری از وقوع جرم از طریق طراحی کالبدی - محیطی) است. انجمن بین‌المللی ICA این رویکرد را استفاده هوشمندانه از فضای ساخته شده در جلوگیری از جرایم در فرایند طراحی و برنامه‌ریزی محیط مصنوع تعریف می‌کند (www.cpted.net, 2009). از مزایای به کارگیری رویکرد CPTED می‌توان به جلوگیری از جرایم و کاهش پتانسیل جرم‌خیزی مناطق شهری از طریق طراحی محیطی، بهبود کیفیت زندگی، افزایش رضایت‌مندی شهری، تشویق طبقات اجتماعی در حضور در شهر و افزایش مشارکت‌های اجتماعی محله‌ای اشاره کرد (بمانیان، ۱۳۸۸: ۱۴۵).

انسان و محیطی که در آن زندگی می‌کند کلیتی تفکیک‌ناپذیر از یکدیگر هستند. رشد سریع شهرنشینی و افزایش روزافزون جمعیت شهرنشین که خود اختلاط و درهم آمیزی بیش‌تر انسان‌ها در فضای شهری به همراه دارد، باعث شده تا بحث امنیت اهمیت خاصی در مسائل شهری پیدا کند (صالحی‌امیری، ۱۳۹۰). در شهرهای کشور ترکیه هسته‌های داخلی و قدیمی شهر هر روز رو به انزوا و تحلیل می‌روند و ساکنانی که از توانایی مالی برخوردار هستند، در مناطق و محلاتی که توسط دیوارها و دروازه‌ها احاطه شده‌اند، سکنی می‌گزینند (Erkip, 2010: 96) و در شهرهای کشورهای غربی به دلیل کمبود امنیت و به ویژه در مناطقی که نوع مساکن آن‌ها را مجتمع‌های مسکونی بلندمرتبه و هم‌چنین مناطقی که از نظر شاخصه‌های اجتماعی - اقتصادی در سطح پایینی قرار دارند (خانوارهایی که درآمد پایینی دارند یا تک سرپرست هستند)، میزان امنیت محیط‌های مسکونی در سطح پایینی قرار دارند (نمودار شماره ۱).

نمودار شماره (۱): تغییرات نرخ جرم و خشونت در گروه‌های اجتماعی - اقتصادی مختلف

منبع: (Newman, 1996: 26)

همچنان که در نمودارهای فوق مشاهده می‌شود میزان جرم با درآمد خانوارها و همچنین با ارتفاع ساختمان همبستگی مسقیم دارند. البته ذکر این نکته ضروری است که فاکتورهای اجتماعی تنها عوامل و جنبه‌های تعیین‌کننده جرائم و ناهنجاری‌های اجتماعی نیستند، طرح و کالبد فیزیکی فضا، نقش مهمی در توسعه یا پیشگیری از جرم و ناهنجاری دارد (خاموشی، ۱۳۸۷: ۱۲).

جایگاه امنیت در شهرسازی سنتی ایران

در نظر گرفتن امنیت (امنیت عمومی شهر و همچنین امنیت فردی) در شهرسازی سنتی ایران در قالب کشیدن برج و بارو رعایت می‌شد حتی در خیلی از شهرهای کهن، محلات نیز خود مستقلاً بارو داشتند و شهر به صورت چندین لایه در برابر بیگانگان و مهاجمان محافظت می‌گردید. از شهرهایی که دارای چندین حصار بودند می‌توان به شهر فلورانس اشاره نمود. این شهر نمونه‌ای بارز از رشدمداری^۱ شهرهای اروپایی است. دو حصار قرون وسطایی آن که یکی در اواخر قرن دوازدهم و دیگری در قرن چهاردهم بنا شده بودند، هسته رومی شهر را در بر می‌گرفتند (موریس، ۱۳۸۸: ۱۰۴). علاوه بر بارو، وجود شبگردها و داروغه‌ها نیز در تأمین امنیت شهروندان و محیط‌های مسکونی موثر بوده است. غیر از موارد فوق، احساس مالکیت مردم به فضاهای محله، ایجاد حریم در منازل مسکونی، پنجره‌های مشبک و ایجاد اندرونی و بیرونی در منازل و نحوه قرارگیری اتاق‌ها در ایجاد دید بیش‌تر در افزایش ایمنی محیط‌های مسکونی دخیل بوده‌اند (بمانیان، ۱۳۸۸: ۱۶۹-۱۶۸).

در برخی از شهرهای آمریکا، ساکنین خیابان‌ها را نیز خصوصی نموده‌اند. سنت لوئیس^۲ از جمله شهرهایی است که برخی از خیابان‌ها در آن به صورت خصوصی اداره می‌شود. شهر سنت لوئیس در اواسط دهه ۱۹۶۰ شکل گرفت و با هجوم افراد روستایی به شهر، پرجمعیت شد و خیلی زود یکی از بالاترین نرخ‌های جرم و جنایت را به خود اختصاص داد. با این حال خیابان‌های خصوصی آن دور از ناامنی و هرج و مرج بودند. این خیابان‌ها به عنوان محیط‌هایی آرام و بدون جرم و جنایت به عملکرد خود ادامه دادند، ساکنان احساس مالکیت بالایی داشتند و خیابان‌های خود را کنترل می‌کردند (Newman, Dean, and Wayne, 1974).

روش تحقیق

در تدوین این تحقیق از روش‌های توصیفی-تحلیلی و پیمایشی استفاده شده است. همچنین از نظر اهداف تحقیق، پژوهش حاضر جزو تحقیقات کاربردی می‌باشد. جهت به دست آوردن اطلاعات دقیق و تکمیلی از پرسشنامه در بستر تحقیقی میدانی نیز استفاده شده است. در تجزیه و تحلیلی اطلاعات از نرم‌افزارهای SPSS و Arc-Gis استفاده شده است. تعداد سوال‌های پرسشنامه، ۳۵ مورد می‌باشد و در

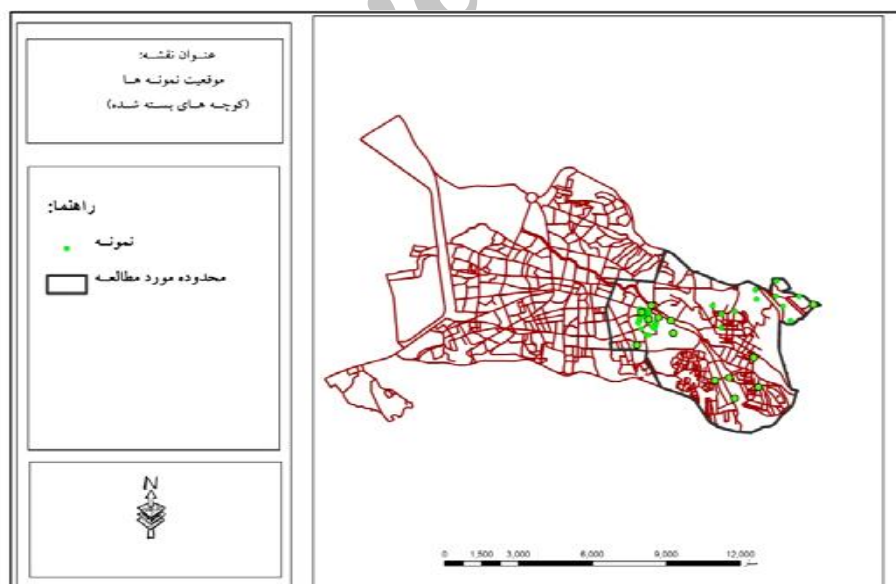
1- Concentric Ring

2- St - Louis

مورد پایداری محله، کیفیت زندگی، امنیت شهری، سرزندگی، خصوصی سازی محیط های مسکونی و مشخصات کالبدی و اجتماعی- اقتصادی محدوده مورد مطالعه و ساکنان آن می باشد. به دلیل گستردگی محدوده مورد مطالعه (شرق تبریز) تعداد خانوارها از نمونه گیری خوشه ای و از هر خوشه به صورت تصادفی انتخاب شده است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

جهت ظرفیت سازی مفهوم امنیت شهری و پایداری محلات و سرزندگی مناطق شهری تبریز، قسمت شرق تبریز و مرکز آن مورد مطالعه قرار گرفته است. دلیل انتخاب این قسمت از شهر برای این موضوع این است که در این منطقه میزان خصوصی سازی های محیط های مسکونی و فضاهای عمومی شهری نسبت به سایر نقاط شهر بیش تر اتفاق افتاده است و این امر ناشی از وضعیت مطلوب ساکنان این نواحی می باشد (نقشه شماره ۱). قسمت شرق تبریز به دور از هسته تاریخی و قدیمی آن و در مسیر جاده ابریشم شکل گرفته است و اکثر قسمت های آن دارای سازمان شهری منظم و شهرسازی قبل از شهرنشینی در آن رعایت شده است. با توجه به گسترده بودن محدوده مورد مطالعه، از طریق نمونه گیری تصادفی، محلاتی که به صورت گسترده اقدام به خصوصی سازی فضای عمومی کرده اند، از طرق پرسشنامه و بررسی های میدانی به شناسایی و علل و پیامدهای خصوصی سازی محیط های مسکونی پرداخته شده است.

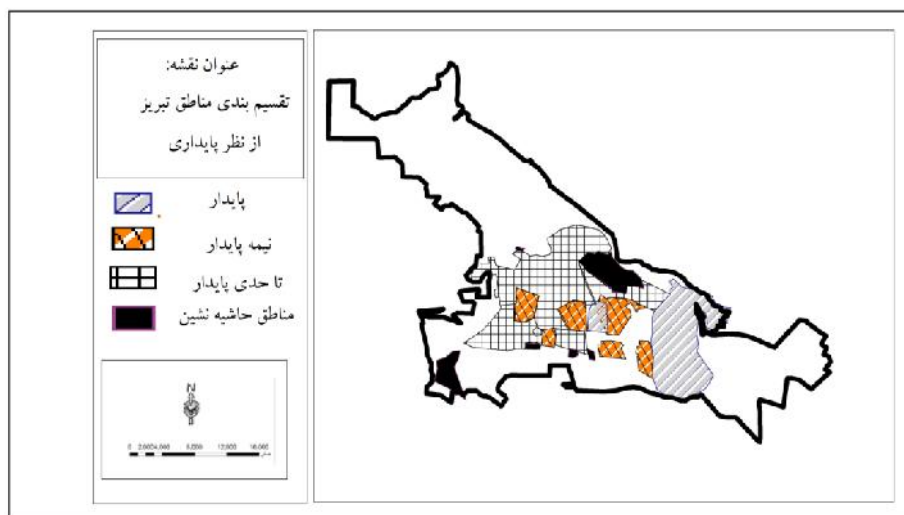

نقشه شماره (۱): موقعیت نمونه ها و برداشت های میدانی (ترسیم: نگارندگان)

بررسی و تحلیل امنیت شهری در شرق تبریز

با توجه به مطالعات تطبیقی که در قسمت مبانی نظری به آن اشاره گردید، در دیگر کشورها خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی و عمومی به دلیل پایین بودن و ارتقای امنیت و آسایش ساکنان بوده است که این کار بیش‌تر در حومه‌های شهرهای بزرگ رواج دارد تا در داخل محدوده شهر (زیرا خانه‌ها در حومه‌ها به صورت پراکنده و جدا از هم هستند و فضاهای عمومی پتانسیل جرم‌خیزی در این نواحی را افزایش می‌دهند). اما بر خلاف آن در شهر تبریز، خصوصی‌سازی این‌گونه فضاها در محدوده ساخته شده شهر و به ویژه در مناطقی که از نظر اقتصادی و اجتماعی در سطح مطلوبی قرار دارند، اتفاق افتاده است (نقشه شماره ۲).

همچنین بررسی محله‌های خلاف و مورد دار کلانتری‌های بیست و دوگانه تبریز بیانگر این است که در مناطقی که ساکنین آن اقدام به خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی نموده‌اند و به طور غیرقانونی کوچه‌ها را بسته و معابر عمومی را تبدیل به معابر اختصاصی کرده‌اند، هیچ‌گونه جرم و جنایت و سرقت منزل و یا زورگیری در آن اتفاق نیفتاده است و از جمله خلاف‌های رایج ساکنین این محدوده روابط نامشروع و وجود خانه‌های فساد می‌باشد. بنابراین دلیل موجهی مبنی بر عدم امنیت در این مناطق و بستن کوچه وجود ندارد. مناطقی که در آن‌ها خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی اتفاق افتاده است، از نظر اقتصادی سطح بالاتری نسبت به دیگر مناطق شهر دارند. همان‌طوری که در نقشه شماره (۲) دیده می‌شود، محدوده مورد مطالعه جزو مناطق مطلوب شهر و توسعه‌یافته می‌باشد.

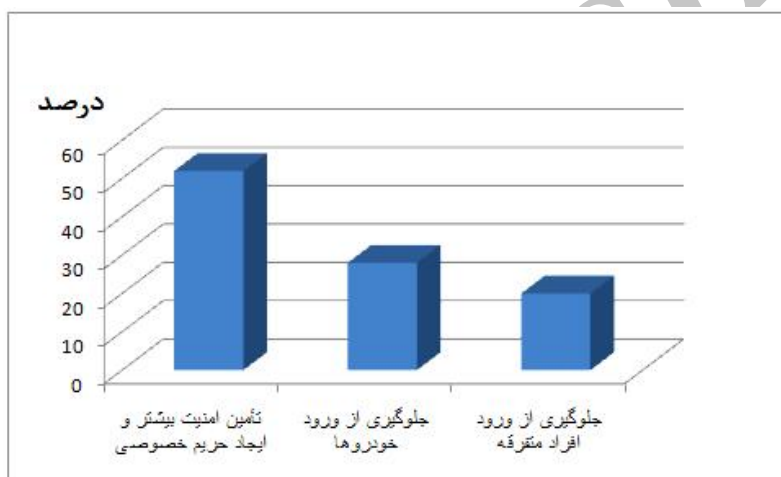

نقشه شماره (۲): مناطق شهر تبریز از نظر پایداری و مطلوبیت (ترسیم: نویسندگان)

تبیین و بررسی یافته‌های پژوهش

۱. دلایل گذاشتن درب

طبق نمودار شماره ۲، ۵۲٪ از پاسخ دهندگان، تأمین بیشتر و ایجاد حریم خصوصی دلیل اصلی گذاشتن درب و بستن فضای عمومی و کوچه عنوان کرده‌اند، جلوگیری از عبور خودروها با ۲۸٪ و جلوگیری از ورود افراد متفرقه با ۲۰٪ علل دیگر خصوصی سازی این گونه از محیط‌های شهری است. لازم به ذکر است که اکثر محلاتی که اقدام به خصوصی کردن فضاهای عمومی نموده‌اند در اطراف گره‌های اصلی شهر و خیابان های شریانی اصلی می باشند(نمودار شماره ۲).

نمودار شماره (۲): دلیل گذاشتن «درب» در محیط‌های خصوصی سازی شده طبق نظر ساکنان

۲. میزان تعلق به محل، مدت سکونت و میزان درآمد

میزان متوسط درآمد ماهیانه ساکنین بیش از بیست میلیون ریال می باشد. بیش از ۴۵٪ از پاسخ دهندگان بیش تر از ۱۵ سال سابقه سکونت در محل را دارند و این امر باعث بالا رفتن حس تعلق مکانی به محیط شده است. بدین معنی که بیش از ۶۰٪ ساکنین تعلق خیلی زیاد و زیاد به محیط مسکونی خود دارند. هم چنین یک همبستگی مثبت و مستقیمی بین دو متغیر میزان درآمد و سرزندگی افراد وجود دارد. این همبستگی بین دو متغیر فوق (میزان درآمد به عنوان متغیر مستقل و میزان سرزندگی افراد به عنوان متغیر وابسته) برابر ۰/۷ می باشد که بیانگر ارتباط قوی میان میزان درآمد و سرزندگی افراد می باشد(جدول شماره ۲).

جدول شماره (۲): همبستگی بین میزان درآمد و سرزندگی افراد

		میزان درآمد	میزان سرزندگی
میزان سرزندگی	Pearson correlation همبستگی پیرسون	۱	.۷
	Sig.(2-tailed) سطح معنی داری	۰/۰۱	
	حجم نمونه N	۱۵۰	۱۵۰
میزان درآمد	Pearson correlation همبستگی پیرسون	۰/۷	۱
	Sig.(2-tailed) سطح معنی داری	.۰۱	
	حجم نمونه N	۱۵۰	۱۵۰

۳. سرمایه اجتماعی، مشارکت و امنیت شهری

یکی از معیارهای مهم در زمینه پایداری اجتماعی محله‌های شهری و تأمین امنیت مناطق مختلف آن، مشارکت اجتماعی مردم و میزان ارتباطات اجتماعی کنشگران اجتماعات شهری می‌باشد. در مناطقی که مشارکت اجتماعی ساکنین در سطح بالایی قرار دارد، امنیت شهری و میزان جرایم شهری در آن قسمت‌ها کم می‌باشد. بین مشارکت ساکنین و امنیت شهروندان همبستگی مستقیم که برابر ۰/۸۷ است، وجود دارد.

جدول شماره (۳): همبستگی بین سرمایه اجتماعی و مشارکت و امنیت شهری

		امنیت محله	مشارکت ساکنین محله
مشارکت ساکنین محله	Pearson correlation همبستگی پیرسون	۱	.۸۷
	Sig.(2-tailed) سطح معنی داری	۰/۰۱	
	حجم نمونه N	۱۵۰	۱۵۰
امنیت محله	Pearson correlation همبستگی پیرسون	۰/۸۷	۱
	Sig.(2-tailed) سطح معنی داری	۰/۰۱	
	حجم نمونه N	۱۵۰	۱۵۰

۴. دلیل انتخاب محل برای سکونت

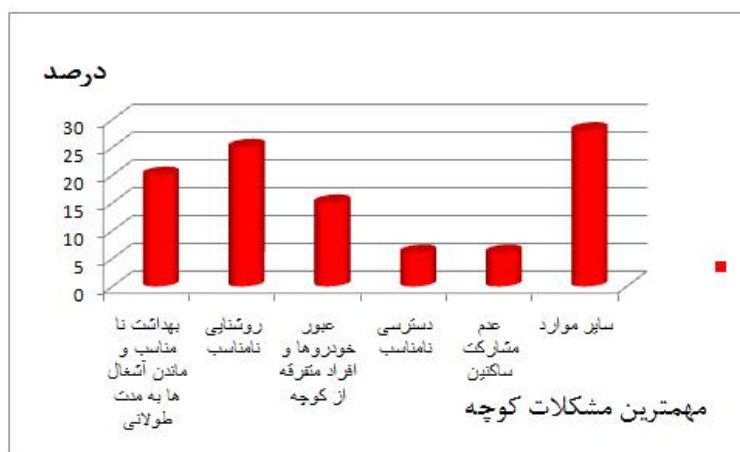
وجود امنیت مناسب و دسترسی به خدمات مناسب شهری (اکثر مناطق خصوصی سازی شده در بخش‌های توسعه یافته شهر قرار دارند، بنابراین از نظر دسترسی به خدمات و امکانات عمومی در سطح مناسبی قرار دارند) از مهم‌ترین دلایل انتخاب این گونه از محلات جهت سکونت بوده است.

جدول شماره (۴): درصد فراوانی دلیل سکونت در محل طبق نظر پاسخگویان

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	علت انتخاب این محله برای سکونت
۳۴	۳۴	۵۲	دسترسی و خدمات مناسب شهری
۸۶.۵	۵۲.۵	۷۸	امنیت مناسب محله
۹۳.۵	۷	۱۰	نزدیکی به خویشاوندان
۹۵	۱.۵	۲	قیمت مناسب مسکن
۱۰۰	۵	۸	سایر موارد
	۱۰۰	۱۵۰	مجموع

۵. مشکلات وضع موجود محیط سکونتی

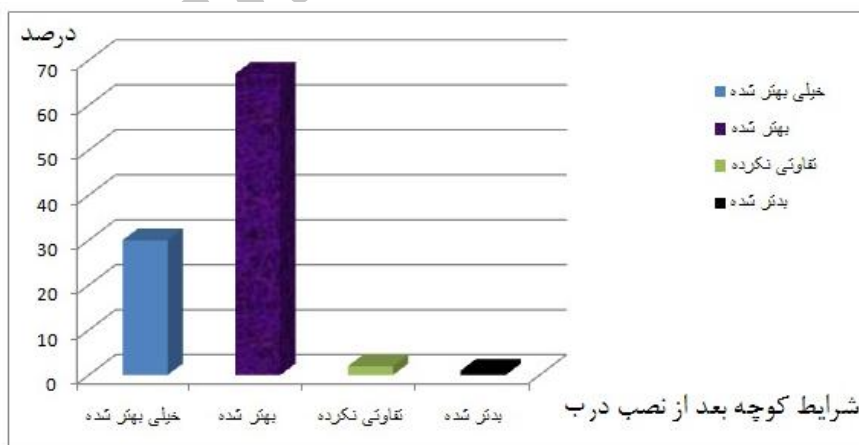
با توجه به بسته بودن فضاهای خصوصی سازی شده و نداشتن نگرهبان وضعیت بهداشتی داخل کوچه‌ها از نظر جمع‌آوری به موقع زباله و دفع آب‌های سطحی این گونه محیط‌های سکونتی در وضعیت مطلوبی قرار ندارند به طوری که بیش از ۴۵٪ پاسخ دهندگان، بهداشت نامناسب و عدم جمع‌آوری زباله و عدم روشنایی مناسب و کافی را از مهم‌ترین مشکلات وضع موجود ذکر کرده‌اند.

نمودار شماره (۳): مهم‌ترین مشکلات کوچه طبق نظر ساکنان

۶. شرایط کوچه بعد از نصب درب

طبق نمودار شماره ۴، بیش از ۹۷٪ پاسخ دهندگان، از شرایط کوچه و محیط مسکونی بعد از نصب درب راضی بوده‌اند که این امر با توجه با احساس امنیت و خصوصی شدن فضا بر می‌گردد (علی‌رغم این‌که مشکلات کالبدی زیادی که در بالا ذکر شد، در محله‌های خصوصی‌سازی شده دیده می‌شود). همچنین اکثر پاسخگویان خواستار این بودند که ساکنین دیگر محلات و کوی‌های مسکونی اقدام به بستن فضاها نمایند.

نمودار شماره (۴): مهم‌ترین مشکلات کوچه طبق نظر ساکنان

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه شهرنشینی به عنوان پدیده‌ای که در اثر تداخل جنبه‌های مختلف و ضروری زندگی مدرن، مظهر شبکه‌ای از روابط پیچیده اجتماعی شده است. بستر و شکل‌دهنده بسیاری از چالش‌های اساسی در زندگی شهروندان است. از این مقدار بیش از ۵۰٪ آن در شهرها ساکن هستند که پیش‌بینی شده است این مقدار تا سال ۲۰۲۵ به ۵۶/۶٪ برسد در کشور ما هم بیش از ۷۰٪ مرد شهرنشین هستند که پیش‌بینی شده است تا سال ۲۰۲۵ این میزان به بیش از ۷۸٪ افزایش پیدا کند. با افزایش جمعیت شهری مشکلات اجتماعی و اقتصادی ناشی از این اختلاط فرهنگی جوامع شهری را تحت تأثیر خود قرار خواهد داد. فضای شهری سرزنده مکانی است که در آن حضور تعداد قابل توجهی از افراد و تنوع آن‌ها (به لحاظ سن و جنس) در گستره زمانی وسیعی از روز که فعالیت‌هایشان عمدتاً به شکل انتخابی یا اجتماعی بروز می‌یابد، به چشم می‌خورد.

در تمام تحقیقات صورت گرفته در زمینه سرزندگی، امنیت و مشارکت و سرمایه اجتماعی شهروندان یکی از مهم‌ترین شاخص‌های آن محسوب می‌شود.

سابقه دروازه‌دار کردن محلات به دوران بعد از حومه‌نشینی در شهرهای کشورهای غربی بر می‌گردد. که بر این اساس، در حومه‌های شهرهای سرمایه‌داری غرب با توجه به جدا بودن خانه‌ها از یکدیگر و باز بودن فضاهای عمومی (بی‌دفاع بودن) از طریق طراحی کالبدی به افزایش امنیت شهری و اجتماعی پرداخته‌اند. ساکنین برخی از محله‌های شهری در تعدادی از شهرهای کشور از جمله شهر تبریز نیز طبق تجارب غرب اقدام به خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی نموده‌اند. در صورتی که این‌گونه فضاها، عمومی هستند و بستن کوچه‌ها و فضاها غیرقانونی است. بنابراین ماهیت خصوصی‌سازی و بستن کوچه‌ها در شهر تبریز و حومه‌های شهرهای غربی تفاوت دارد.

بنابراین رویکرد فوق، همسو با خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی است. بدین معنی که سعی در افزایش مراودات اجتماعی و حضور مردم در محلات و دسترسی‌های فرعی می‌باشد، چیزی که عملاً در شهرهای ما شاهد عکس آن هستیم. بدین معنی که از طریق دروازه‌دار کردن محلات و کوی‌ها، از حضور مردم در این‌گونه محیط‌ها و فضاها کاسته می‌شود. بنابراین پتانسیل‌های جرم‌خیزی نیز افزایش خواهد یافت. احساس مالکیت مردم به فضاهای محله، ایجاد حریم در منازل مسکونی، پنجره‌های مشبک و ایجاد اندرونی و بیرونی در منازل و نحوه قرارگیری اتاق‌ها در ایجاد دید بیش‌تر در افزایش ایمنی محیط‌های مسکونی دخیل بوده‌اند.

از پیامدهای منفی خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی در تبریز می‌توان به تشویق شهروندان به جدایی‌گزینی اکولوژیکی و ایجاد حوزه‌های متفاوت ساخت شهری، عدم امکان کمک‌رسانی به مصدومان

در نتیجه بلایای طبیعی از جمله زلزله و آتش‌سوزی‌ها، تحمیل هزینه‌های سنگین بر دوش شهرداری اشاره کرد.

طبق پرسشنامه ۵۲٪ از پاسخ دهندگان، تأمین بیش‌تر و ایجاد حریم خصوصی دلیل اصلی گذاشتن درب عنوان کرده‌اند و جلوگیری از عبور خودروها با ۲۸٪ و جلوگیری از ورود افراد متفرقه با ۲۰٪ علل دیگر خصوصی‌سازی این‌گونه از محیط‌های شهری است. طبق یافته‌های پژوهش، همبستگی مثبت و مستقیمی بین مدت سکونت به عنوان متغیر مستقل و میزان تعلق به محل به عنوان متغیر وابسته در محدوده مورد مطالعه وجود داشت که این مقدار برابر ۰/۷ می‌باشد. بر این اساس بالا بودن میزان تعلق به محیط، بیش‌تر بودن سابقه سکونت و بالا بودن سطح درآمد‌ها رابطه مستقیمی با بستن کوچه‌ها و خصوصی‌سازی محیط‌های مسکونی دارند. طبق نظر ساکنین، دلیل انتخاب محل سکونت آن‌ها، بالا بودن امنیت در این‌گونه از کوی‌ها و محیط‌های شهری است. هم‌چنین در مناطقی که مشارکت اجتماعی ساکنین در سطح بالایی قرار دارد، امنیت شهری و میزان جرایم شهری در آن قسمت‌ها کم می‌باشد. بین مشارکت ساکنین و امنیت شهروندان همبستگی مستقیم که برابر ۰/۸۷ است، وجود دارد.

منابع

- آذر، ع و دیگری. (۱۳۸۷). سامان‌دهی و به‌سازی محلات سنتی با استفاده از رویکرد شهرسازی جدید (New Urbanism) نمونه موردی محله سرخاب تبریز. مشهد: مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۱. صص ۱۱۷-۱۴۶.
- اجتهادی، م. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی. تهران: پژوهشنامه علوم انسانی، ش ۵۳، صص ۱-۲.
- استونزل، ژان. (۱۳۶۳). روان‌شناسی اجتماعی. ترجمه: علی محمد کاردان، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- بمانیان، م. (۱۳۸۸). امنیت و طراحی شهری. تهران: انتشارات تخصصی شهرسازی هله، چاپ اول.
- بمانیان، م و دیگری. (۱۳۸۷). تحقیقی در سنجش عوامل تأثیرگذار بر احساس امنیت شهری نمونه موردی: شهر کرمان، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۱۹. صص ۵۹-۷۱.
- خاموشی، ط. (۱۳۸۷). نقش طراحی شهری در ایجاد فضاهای عمومی امن در راستای کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی (مورد مطالعه و طراحی: محدوده سعدیه شیراز). پایان نامه کارشناسی ارشد رشته شهرسازی دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- رفعیان، م. (۱۳۸۶). نقش فناوری اطلاعات جغرافیایی (GIS) در کنترل و توسعه امنیت شهری (مطالعه موردی: شهر قزوین). تهران: اولین همایش GIS شهری، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰، مرکز آمار ایران.
- شکویی، ح. (۱۳۸۵). دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری. تهران: انتشارات سمت.
- شکویی، ح. (۱۳۷۲). جغرافیای اجتماعی شهرها و اکولوژی شهری. تهران: موسسه انتشارات جهاد دانشگاهی ماجد.

- صالحی امیری، ر. (۱۳۹۰). شاخص‌های تحلیل امنیت در فضاهای شهری. سومین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد.
- معاونت خدمات شهرداری تبریز. (۱۳۹۰). دفترچه فهرست بهای امور خدمات شهری، شهرداری تبریز.
- مکلارن، و. (۱۹۹۶). شاخص‌های سنجش پایداری، نوشتارهایی درباره توسعه پایدار شهری، ترجمه: کیانوش ذاکر حقیقی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری.
- موریس، ج. (۱۳۸۸). تاریخ شکل شهر تا انقلاب صنعتی. ترجمه: راضیه رضازاده، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران. چاپ هفتم.
- Blakely, EJ and Snyder, MG. (1997). **Fortress America: Gated Communities in the United States**. Brookings Institution Press, Washington, DC.
- Donaldson, Scott. (1997). **City and country: Marriage proposals, New Towns and the Suburban Dream**; National University publications.
- Erkip, Feyzan. (2010). **Community and neighborhood relations in Ankara: An urban-suburban contrast**, Cities 27 96-102, journal homepage: www.elsevier.com/locate/cities.
- Landry, Charles. (2000). "Urban Vitality: A New Source of Urban Competitiveness", Prince ClausFund.
- Kirby, Andrew. (2008). **The production of private space and its implications** For urban social relations, Political Geography 27, 74-95, www.elsevier.com/locate/polgeo.
- Newman, oskar. (1996). **Creating Defensible Space**, U.S. Department of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research .
- Newman, oskar. (1972). **New York**: Macmillan
- Newman, oskar. (1974). Grandin, and F. Wayno. **The Private Streets of St. Louis**. A National Science Foundation study (summarized in Community of Interest, Ch. 6, Doubleday. (1980). Institute for Community Design Analysis: New York
- Wu, Fulong. (2010). **Gated and packaged suburbia: Packaging and branding Chinese suburban residential development**, Cities 27 385-396, journal homepage: www.elsevier.com/locate/cities.
- Maslow, aberham. (1954). **Motivation and Personality**. N. y, Hyper and Row .
- Wilson-Doenges, G. (2000) **An exploration of sense of community and fear of crime in gated communities**. Environment and Behavior, 597-611, 32.
- <http://www.esa.un.org/2009>
- www.worldometers.info/2012
- <http://www.worldometers.info/fa/>